

Tomaž Jurca

REFORMACIJA V ITALIJI

**in protestantska gibanja na Apeninskem polotoku
v 16. stoletju – kratek oris**

Čeprav je Italijo zaradi njene zgodovine in politično-geografskih danosti reformacija zaznamovala drugače in v manjši meri kot dežele na severu, pa je širjenje protestantskih misli in tokov na tem ozemlju izpričano že razmeroma zgodaj. Lutrovi nauki in knjige so že kmalu po objavi njegovih tez v Wittenbergu leta 1517 prodrli tudi na polotok, kjer so se splekli z bogato zapuščino kritik do duhovščine in pozivov k prenovi Cerkve na eni in dviga humanistične misli ter renesančnega platonizma na drugi strani. Ob preporodu duha, umetnosti in književnosti ter razmahu zavesti o človeku kot središču sveta so se tisti čas tudi v Italiji stopnjevale ostre polemike glede Cerkvenih zlorab, nepotizma, simonije in ostalega nezglednega ravnanja duhovščine, ki so odsevale vsesplošno in globoko zakoreninjeno nelagodje vseh družbenih slojev. To tesnobno občutje je v luči novih nauk, ki so prihajali s severa, kot laik nemara še najbolje povzel Francesco Guicciardini:

Zaradi položaja, ki sem ga imel pri več papežih, sem moral na svoj način ljubiti njihovo veličino, če pa ne bi bilo tega razloga, bi ljubil Martina Lutra kot samega sebe. Ne zavoljo tega, da bi se rešil zakonov, ki jih je krščanska vera vtisnila svetu in jih razlagamo ter razumemo enako, ampak zato, da bi videl to krdelo malopridnežev dobiti, kar jim pripada, torej ostati brez greha ali pa brez oblasti. (Guicciardini 1999, 41)

Podobno je razmišljal tudi Machiavelli, po mnenju katerega so postali zaradi Cerkve ljudje v Italiji brez vere in hudobni ter jo celo obtožil, da je vedno držala deželo razdeljeno (Machiavelli, 1990, 110). Tovrstne

razprave so kljub svojemu laičnemu in političnemu značaju, ki sprva ni posegal na področje nauka, sčasoma vzbudile zanimanje za številna sporočila verske narave, ki so se tisti čas širila po Evropi.

Ob politični krizi in bratomornih vojnah med italijanskimi državami in gospostvi, o katerih piše Machiavelli, ter sočasni moralni krizi, razvidni predvsem iz Erazmovih in Savonarolovih pozivov k *renovatio*, je bilo tako tudi na polotoku mogoče zaznati razločne odmeve na luteranske proteste in pomembne dogodke, ki so jih ti sprožili.

Prvi katoliški odzivi na spise nemškega reformatorja so bili počasni, površni, predvsem pa kratkovidni, saj niso razložili globokih korenin nemirov in nezadovoljstva, ki so na daljnem Saškem sprožili iskro upora in zanetili požar, ki je v kratkem času zajel vso Evropo. K temu je prispevala tudi iznajdba tiska, na krilih katerega so si dela reformatorjev od začetka dvajsetih let šestnajstega stoletja, najprej v izvirnih jezikih in nato v italijanskih prevodih, utrla svojo pot tudi južno od Alp. Leta 1524 je papež tako pisal škofu Trenta, mesta, prek katerega je potekal živahen promet s knjigami, da bi zbral in javno sežgal luteranske spise, ki so jih prodajali po mestu (Firpo 1993, 6). S podobnimi pozivi so bile kmalu seznanjene tudi mestne oblasti v Benetkah, Bresci, Milanu, Veroni in Neaplju. Pri širjenju protestantskih knjig po Italiji so odigrale pomembno vlogo predvsem Benetke, saj so podjetni beneški tiskarji radi volje ustregli vedno večjemu povpraševanju po tovrstni literaturi. Kljub omenjenim ukrepom se je trg s prepovedanimi knjigami kmalu razmahnil, k čemur so prispevali tako domači tiskarji in knjigarji kot trgovci, ki so v okviru svoje dejavnosti tihotapili prepovedane knjige, ter študentje, ki so s severa prihajali na univerzi v Padovo in Bologno. Po večjih mestih so tako začele krožiti anonimne knjige brez podatkov o tiskarju in založniku ter dela, podpisana z napačnim avtorjem ali pa s psevdonimi, kot so bili Ippofilo da Terranegra in Reprigione Rheo za Melanchtona, Corcius Cogelius za Zwinglija in Aretius Felinus za Butzerja. Že leta 1519 je tiskar Johann Froben iz Basla pisal Lutru, da ga nekateri italijanski knjigarji prosijo za njegove knjige, in podobno je Melanchton konec tridesetih let šestnajstega stoletja zadovoljno ugotavljal, da se v Italijo vsako leto stekajo knjižnice protestantskih del. Poleg tega so nove nauke radovednim ljudem v cerkvah razlagali

tudi različni pridigarji, ki so si s svojimi nepravovernimi razlagami, s katerimi so izkazovali svojo pripadnost luteranski veri, kmalu prislužili obsodbo in izgon.

Kljub vedno večjemu prizadevanju Cerkve, da bi s prepovedmi, javnimi sežigi knjig in drugimi ukrepi zajezila pritok protestantskih spisov s severa, se je tem kmalu pridružila vrsta besedil v ljudskem jeziku. Tu velja poleg prevodov tujih avtorjev omeniti predvsem dela italijanskih piscev, kot sta bila Bernardino Ochino in Giulio da Milano, knjižice *Il beneficio di Cristo*, *Pasquino in estasi* in *Tragedia del libero arbitrio*, ter poplavo polemičnih in propagandnih knjižic, za katero je s svojim delovanjem v izgnanstvu poskrbel bivši koprski škof Peter Pavel Vergerij mlajši (1498–1565). Raba ljudskega jezika je tako podrla jezikovno pregrado, ki je omogočala duhovščini nadzor nad verskimi vprašanji, in povzročila, da so se teološke razprave iz univerzitetnih dvoran, samostanskih hodnikov in učenih humanističnih krogov preselile na trge in v gostilne, kjer so tudi preprosti ljudje lahko premlevali nauke o predestinaciji, božji navzočnosti v hostiji ter opravičenju po veri. Katoliški teologi so se tako morali prilagoditi novim razmeram in se spoprijeti s krivoverci v njihovem jeziku, kar jim je nemalokrat povzročilo več škode kot koristi, saj so nehote postali dodatno orodje in sredstvo širjenja protestantske propagande, kot je razvidno predvsem iz Vergerijevega delovanja. Poleg nižjih in srednjih slojev so bili za spremembe in nove nauke vsaj nekaj časa dovzetni tudi nekateri visoki kleriki, ki so zagovarjali pogajanja s protestanti, da bi ohranili enotnost Cerkve. Med temi velja omeniti predvsem kardinala Reginalda Polea (1500–1558), ki je v Viterbu okoli sebe zbral krog somišljenikov, tako imenovanih *spiritualov*, in skupaj z njimi leta 1542 za tisk pripravil knjižico *Il beneficio di Cristo*, katere glavni nauk je opravičenje po veri.

Cerkveni boj proti novi miselnosti se je lahko začel šele z zadušitvijo tovrstnih teženj znotraj Cerkve, in čeprav splošno sprejete ugotovitve o pomembnosti Tridentinskega koncila kot gonilne sile katoliške preнове vsekakor držijo, velja pri tem opozoriti tudi na manj poznani zasuk, ki je med letoma 1550 in 1553 pravzaprav omogočil začetek učinkovitega boja proti novi veri. Tu igra pomembno vlogo predvsem ustanovitev rimske inkvizicije, ki je s svojim delovanjem in skrivnimi procesi proti visokim

klerikom preprečila, da bi papeški prestol zasedli ideološko neprimerni kandidati, ter si v kratkem času podredila tako mehanizme papeških volitev kot samo kurijo. Šele z odpravo neposredne notranje nevarnosti, ki jo je omogočila izvolitev Gian Pietra Carafe (1476–1559), torej Pavla IV., se je Katoliška cerkev lahko povsem posvetila boju z zunanjimi krivoverci. Dvig inkvizicije je tako skupaj z odloki Tridentinskega koncila kmalu pokopal vse upe o spravi med katoličani in protestanti ter s procesi, kot je bil tisti proti Giovanniju Moroneju (1509–1580), ki ga je v knjižni obliki v okviru svoje propagande dal natisniti tudi Vergerij, zavrl tovrstne težnje pri vrhu Rimske cerkve. Do konca petdesetih let 16. stoletja se je inkvizicija že vzpostavila kot najvišji zaščitnik pravovernosti tako znotraj kot zunaj Cerkve in se s pontifikati Pavla IV. in Pija V. v tej službi še utrdila. Kmalu je s strogim nadzorom utišala protestantski tisk in se z ostrimi represivnimi ukrepi, ki so jih uveljavljale lokalne oblasti, lotila krivovercev ali pa jih prisilila k begu čez Alpe. Tako so se med številnimi drugimi morali umakniti Ochino, Vermigli in Curione, medtem ko sta na grmadi končala Paleario in Carnesecchi. Tudi italijanski vladarji so kmalu odrekli podporo protestantskim privržencem, saj so sami pogosto zasedali visoke cerkvene položaje, k temu pa jih je med drugim spodbudila tudi ostra politika Svetega rimskega cesarstva, proti kateremu so se pogosto bojevali in so ga enačili z Lutrovo vero, ter oplenjenje Rima leta 1527. V Italiji je bila tako ob pomoči posvetnih oblasti ter delovanju jezuitov, ki so se izkazali za nadvse uporabno orodje katoliške preнове, protireformacija v naslednjih desetletjih dokaj učinkovita in je kmalu izničila kratkotrajne uspehe prvih glasnikov protestantizma na tem ozemlju. Glavni dejavnik za tak razvoj dogodkov je bila tako predvsem bližina Rima in papeštva ter s tem povezano prepletanje političnih interesov italijanskih držav in evropskih sil. Leta 1559 se je z mirom, podpisanim v kraju Cateau-Cambrésis, končalo dolgo obdobje italijanskih vojn in večji del polotoka je prišel pod prevlado katoliške Španije, papeške zaveznice, pod katero so do začetka 17. stoletja različni protestantski tokovi na polotoku dokončno usahnili in poniknili.

Tako je tudi sam termin italijanska reformacija nekoliko problematičen in nemara bi bilo bolj primerno govoriti o heterodoksnih gibanjih,

sorodnih luteranskim (poleg teh so bili npr. v Italiji navzoči tudi radikalni anabaptisti in antitrinitaristi¹) oziroma predkoncilskem evangelizmu, ki se je skušal približati protestantom v okviru Cerkve. Čeprav omenjena gibanja v Italiji niso pustila trajnejših sledi, pa je v prvi polovici *cinquecenta* na njenem ozemlju mogoče zaznati jasne odmeve predvsem na Lutrove pozive in živahno ter raznoliko dejavnost, o kateri velja spregovoriti nekaj besed. Prav tako se velja za hip pomuditi tudi ob manj poznanem in raziskanem notranjem konfliktu v vrhu Rimske cerkve, katerega razplet je odločilno začrtal razvoj kasnejših dogodkov in globoko zaznamoval versko, politično in zgodovinsko identiteto dežele.

Benetke – vrata v Italijo

V prvih letih po Lutrovem razglasu so protestantski nauki prodrli v Italijo predvsem prek Benetk in tamkajšnjih tiskarjev ter trgovcev. Kot pričajo zapisi, je bilo heterodoksne knjige tam mogoče kupiti že leta 1920 in v naslednjih dveh desetletjih se je ob podpori oblasti, ki se jim ni mudilo uveljavljati represivnih odlokov iz Rima, protestantska literatura hitro razširila po območju Lagune. Benetke so bile spričo svojega zgodovinskega in političnega izročila, utemeljenega na ščitenju državljanskih pridobitev ter republikansko urejenega državnega aparata, ki je bil pogosto v sporu s papeško državo, nadvse primeren teren za širjenje novih nauk. Marca 1928 je tako sam Luter pohvalil beneško vlado, ker je toplo sprejela izvirno božjo besedo, in nekaj let kasneje je

- 1 Radikalno gibanje anabaptistov, ki izvira iz Švice, se je začasno utrdilo predvsem na ozemlju Benetk, kjer so leta 1550 tamkajšnje skupnosti na skrivnem zboru potrdile člene svoje veroizpovedi. Tudi to so zaznamovale povsem »italijanske« poteze, ki so nekoliko odstopale od sorodnih nauk na severu, od Lutra in Calvina pa so se oddaljile predvsem z zavračanjem Kristusove božanske narave in s tem tudi odrešilnega pomena njegove žrtve na križu. Z verskim radikalizmom, ki je bil blizu anabaptizmu in antitrinitarizmu, so v Italiji povezovali imena, kot so bila: Lelio in Fausto Sozzini, Camillo Renato, Girolamo da Milano, Pietro Bresciani in Matteo Gribaldi. Povsem samosvoje je bilo tudi radikalno in mistično sporočilo Giorgia Sicula, ki je močno odmevalo na področju med Milanom, Bologno in Benetkami, in so ga ostro obsodili tudi italijanski protestanti, saj naj bi, kot je pisal Giulio da Milano, »mešala papizem in anabaptizem ter tako ustvarila neko tretjo sekto« (Firpo 1993, 157).

tudi Melanchton v pismu, naslovljenem »ad Venetos quosdam studiosos evangelii«, pozdravil beneški prispevek k širjenju reformacijske misli ter jih obenem opozoril na nevarna antitrinitarna krivoverstva, ki jih je bilo tisti čas mogoče zaznati na njihovem ozemlju (Firpo 1993, 13). Zaradi živahne protestantske dejavnosti so se stopnjevala tudi opozorila, ki jih je v Rim pošiljal Girolamo Aleandro in v katerih je nuncij svaril pred nevarnostjo vsesplošne dostopnosti krivoverske literature, spričo katere so ljudje kar na cesti razpravljali o smiselnosti spovedi in se spraševali, zakaj bi sploh hodili k maši, če je Kristus ni zapovedal. V tej luči so torej razumljivi Aleandrovi odloki, namenjeni laikom, ki so z izobčenjem grozili tistim, ki bi se preveč vneto ukvarjali s stvarmi, ki se jih ne tičejo, saj se je, kot je menil, prav na ta način razpihal požar po Nemčiji. A prvi tovrstni ukrepi v tridesetih letih 16. stoletja so bili zaradi mlačnega odziva Rima neučinkoviti in novi nauki so se na beneškem ozemlju hitro širili in kmalu dosegli Padovo, kjer so se z njimi seznanili literati in študentje v krogu Pietra Bemba, med katerimi velja omeniti predvsem Marcantonia Flaminia (1498–1550), Aonia Palearia in Angleža Reginalda Polea. V Padovi, kjer se je tisti čas utrdila predvsem Erazmova misel, so zaradi luteranskih pridig leta 1530 zaprli frančiškana Girolama Galatea in njegov proces je bil osrednja tema pisnega opomina z naslovom *De lutheranorum haeresie reprimenda et Ecclesia reformanda*, ki ga je dve leti kasneje Klementu VII. poslal Gian Pietro Carafa. Takratni škof Chietija je v sporočilu že določil glavne smernice boja proti krivi veri, po katerih se je kasneje ravnala rimska inkvizicija, ki jo je sam preuredil in vodil in s pomočjo katere se je leta 1555 povzpel na papeški prestol. »Li heretici si voleno trattare da heretici« (Firpo, 1993, 16) je zapisal Carafa na omenjenih straneh in ostro obsodil širjenje luteranstva med duhovščino in menihi, kot je bil Galateo. Čeprav so temu beneške oblasti prihranile strožjo obsodbo, pa je dovršen del časa do svoje smrti leta 1541 prebil v zaporu. Tega leta je v Benetkah za zapahi končal tudi avguštinec Giulio da Milano, ki je pred tem pridigal v Trstu za škofa Pietra Bonoma, a so mu po posredovanju Bemba in nekaterih drugih beneških plemičev kazen omilili, in leta 1543 je lahko pobegnul v Graubünden. Bolj zavzeto so po Carafovem navodilu preganjali visoke prelate, kot sta bila

oglejski patriarh Giovanni Grimani² in škof Bergama Vittore Soranzo, proti kateremu so v petdesetih letih 16. stoletja zaradi krivoverske propagande in pripadnosti krogu *spiritualov* sprožili dva procesa. Kljub pritisku iz Rima pa so beneške oblasti Soranza kot svojega državljana in uglednega patricija vseskozi ščitile, tako da se je škof izognil kazni in umrl naravne smrti v domovini leta 1558.

Za Slovence je zagotovo pomenljivo, da so bila v okviru beneškega ozemlja za nove nauke še posebej dovzetna področja Istre in Furlanije ter kraji Videm, Čedad in Piran ter habsburška Trst in Gorica. Leta 1534 je papeški nuncij Peter Pavel Vergerij pisal papeževemu tajniku Carnesecciju:

Kot razumem, je Trst, ki je naše italijansko mesto in leži na obali našega Jadranskega morja, poln luteranstva, ki se ga je navzelo pri trgovini z Nemčijo [...] od tam se je ta kuga razširila in se dobro usidrala v utrjenem mestecu Piran, kjer so neki malopridneži kar v javnosti okužili duha tistih preprostih ljudi. Monsignor, poznam naravo dežele, saj je tam moja domovina: če v te preproste glave prodre luteranska sekta, bo vaše presvetlo gospostvo lahko kmalu videlo (sed Deus omen avvertat) okužene ter skvarjene vse okoliške dežele in pokrajine. (Shutte 1988, 101)

Kot rečeno, je v Trst razne heterodoksne pridigarje vabil škof Pietro Bonomo (1458–1546), sicer ugledni humanist in diplomat v službi cesarstva ter Trubarjev mentor, in skupaj z njimi širil kritike katoliškega obredja, torej maše in evharistije. Njegov naslednik, španski inkvizitor Castillejo je papežu poročal o skrb vzbujajočih razmerah v mestu in pristavil, da je Bonomo vabil omenjene pridigarje iz zelo oddaljenih krajev, pri čemer mu ni bilo mar za stroške, da je govoril o maši kot o »vsakdanji

- 2 Giovanni Grimani (1506–1593), član ugledne rodbine beneških patricijev, je bil oglejski patriarh v obdobju med letoma 1545 in 1593. Zaradi druženja z Ochinom, Vergerijem in Carneseccijem so ga preiskovali zaradi krivoverstva že pod Julijem III. in kasneje pod Pijem IV., a ga je ob podpori beneških oblasti komisija na Tridentinskem koncilu, na čelu katere je bil Morone, leta 1563 oprala vseh krivoverskih obtožb. Čeprav je šlo tudi v tem primeru za zmago beneške vlade, ki je uspešno zaščitila svojega državljana pred inkvizicijo, pa Grimaniju kljub omenjeni podpori nikoli ni uspelo pridobiti tako zelenega kardinalskega klobuka. Umrl je naravne smrti v Benetkah leta 1593.

zmoti« in da naj bi na stolnem kapitlju izjavil, da je zakrament evharistije samo znamenje. (Cavazza 2007, 79) Še večji pečat na tem področju je pustil Vergerij, ki je leta 1541 prevzel vodenje škofije v Kopru in jo v času, ko je bival v mestu, skušal očistiti različnih oblik praznoverja ter meniških nespodobnosti, pri čemer je sčasoma postajal vedno bolj odprt za nove zamisli, ki jih je do potankosti spoznal kot cerkveni diplomat. Pri svojem zavzemanju za vrnitev k naukom apostolske Cerkve je tako kmalu začel širiti sporočilo knjižic *Il beneficio di Cristo* in *Sommario della Santa Scrittura*, zaradi česar si je kmalu prislužil ovadbo tamkajšnjih frančiškanov.

Sredi štiridesetih let 16. stoletja je tako še tlelo upanje, da bi Benetke zavoljo svoje lege, tiskarske dejavnosti in političnih razmer lahko postale središče in izhodišče širjenja nove vere, za katerim bi stala sama vlada republike. Leta 1545 je Vergerij iz Mantove, kamor se je zatekel pred procesom, ki so ga takrat že sprožili proti njemu, pisal novoizvoljenemu dožu Francescu Donatu in ga pozval, da bi se zavzel za uveljavljanje cerkvene reforme na beneškem ozemlju, kot so to storili veljaki v Nemčiji. Tudi italijanska različica dela *Pasquino in estasi*, satiričnega dialoga, pod katerega se je podpisal Celio Secondo Curione in se je tisti čas pojavila v Benetkah, je vsebovala poziv beneškim oblastem, da se uprejo papeški tiraniji in sprejmejo evangelij Jezusa Kristusa, ki daje vsa gospostva in vse dobro, ter tako zavladajo vsej Italiji. (Caponetto 1992, 47)

A razvoj dogodkov se je zasukal v drugo smer. Že februarja leta 1543 je Consiglio dei dieci zaradi pritiskov iz Rima sprejel odlok, ki je prepovedoval tiskanje in prodajo knjig »contro l'honor del signor Dio e della fede christiana«. Leta 1547 so po porazu Šmalkaldske lige pri Mühlbergu in sprejetju tridentinskega odloka o opravičenju v Benetkah ustanovili magistraturo Tre savi sopra l'eresia, katere naloga je bila pomagati cerkvenemu sodišču in nadzorovati organe inkvizicije. Vedno več je bilo zasegov knjig, leta 1448 so na Rialtu pred očmi javnosti sežgali 1400 zvezkov in leto kasneje, ko je bil Vergerij že na poti v izgnanstvo, na pobudo nuncija Giovannija della Case objavili prvi italijanski seznam prepovedanih knjig. Na zahtevo Svetega oficija so tako leta 1556, ko se je Cerkev na tem ozemlju že vzpostavila kot pomembna sestavina poli-

tične oblasti in zagotavljanja državljanskega nadzora, Rimu izročili prve obtožence (ki pa niso bili državljani republike). Nemara je razloge za tak razvoj dogodkov še najbolje opisal Guicciardini, ko je za glavno oviro pri širjenju nove vere omenil dejstvo, da se je prehitro razvedelo, da so bili privrženci teh naukov prav tako škodljivi oblasti posvetnih vladarjev, kot so škodovali avtoriteti papeža; zaradi česar so mnogi vladarji zaščitili svoje interese in urno ter odločno preprečili, da bi ta bolezen okužila njihova kraljestva (Guicciardini 1988, 1512).

Že leta 1521 je kardinal Giulio de' Medici, bodoči papež Klement VII., opozoril Girolama Aleandra, papeškega legata na zboru v Wormsu, o namenih Lutra, čigar glavni cilj naj bi bil spodnesti visoke klerike in posvetne kneze ter razdražiti preproste ljudi. Njegov strup je bil, kot je trdil Medičejec, namenjen razpihovanju neredov in škandalov, predvsem pa ščuvanju ljudstev proti njihovim nadrejenim, zaradi česar bi te lahko kaj hitro doletela poguba, če na zboru ne bi sprejeli hitrih in učinkovitih ukrepov. Sčasoma so do podobnih sklepov prišle tudi beneške oblasti, ki so v šestdesetih letih 16. stoletja sprejele več odlokov proti naukom, ki bi lahko begali poštene katoliške kristjane in spodkopavali njihovo oblast. A čeprav se je v okviru tovrstne politike stopnjevalo tudi zatiranje novih idej in preganjanje njihovih zagovornikov, je mit o Benetkah kot braniku verske svobode še nekaj časa tlel v srcih izgnanih protestantov. Matija Vlačić, Lutrov sodelavec in polemični pisec, po rodu iz istrskega Labina, je še leta 1570, torej malo pred svojo smrtjo, objavil javni poziv beneškim oblastem,³ da bi še enkrat preučile izprijenost, malikovanje in praznoverje Rimske Cerkve, ter se skliceval na ugledno ime kardinala Gaspara Contarinija. Podobno kot Vergerij, ki se je po umiku na sever posvetil predvsem propagandni dejavnosti, namenjeni svojim sonarodnjakom, je bil tudi Vlačić vseskozi navezan na rodno Istro, a v času po koncilu, ko je bila protireformacija v Benetkah že v polnem razmahu, so njegove prošnje in nagovori naleteli na gluha ušesa.

3 Gre za tiskano različico pisma iz leta 1565 z naslovom *Esortazione cristiana al serenissimo e all'inclito senato di Venezia, a volere, in mezzo alle presenti controversie religiose e di fronte alle manifestazioni dell'Anticristo, scrutare e investigare la verita' nei celesti oracoli delle Sacre Scritture*.

Il beneficio di Cristo, oplenjenje Rima in Gibertijeva Verona

Poskusi sistematične oziroma celostne opredelitve tistega, kar nekateri imenujejo »reformacija v Italiji«, so vsekakor težavni. Številne skupine, krožki in tokovi, ki so v *cinquecentu* (pa tudi že prej) tako med laiki kot v cerkvenih krogih delovali na polotoku in izpovedovali krščanstvo, ki je bilo blizu protestantskim naukom, so bili tako raznoliki in raznorodni, da bi jih težko označili za enovito gibanje. Čeprav drži, da so cerkvene oblasti skupaj z večino italijanskih krivovercev videle glavnega povzročitelja protestantske plime na polotoku in referenčno točko za širjenje nove vere na tem ozemlju v Lutru, pa so bili izvor, način delovanja in družbene mreže teh skupin povsem samosvoji. Politična razdrobljenost Italije ter njena lega in zgodovina so vplivale na razpršitev omenjenih skupin, a obenem tudi na mešanje različnih idej in prepričanj, ki so se, vsaj v tridesetih in štiridesetih letih *cinquecenta*, kazala predvsem v večji teološki prožnosti in odprtosti. Tako se je, na primer, izoblikoval mit o »Luteranskem Erazmu« (Seidel Menchi 1987, 125), ki je dopuščal sovpadanja različnih in včasih tudi nasprotujočih si sporočil, v katerih je, bolj kot razprava o naukih in cerkveni ureditvi, odmeval poziv k verski prenovi v okviru duhovnosti izvirnega krščanstva. Ne gre se torej čuditi, da so leta 1539 dominikanci v Modeni prijavili inkviziciji frančiškana Antonia da Castellina zaradi njegovih domnevno luteranskih pridig, ki naj bi bile blizu Erazmovi sekti in označili *Hvalnico norosti* za luteransko knjižico. Tudi sicer ponuja takratna Modena, škofija kasnejšega kardinala Giovannija Moroneja, zaradi dobro dokumentiranega dogajanja na njenem področju uporaben primer za preučevanje začetnega razvoja in družbene vpetosti novih zamisli, ki sta jih sprva zaznamovala svobodna javna razprava na eni in nezaupanje do meniških redov ter cerkvene hierarhije na drugi strani. Omenjena prožnost in svoboda se kažeta tudi v odprtih razpravah Moroneja s heterodoksmimi skupinami v Modeni in poskusom oblikovanja dokumenta kompromisne veroizpovedi, s katerim bi pomiril tamkajšnje duhove in zadostil pomislekom intelektualcev. Šele kasneje, po letu 1550 so se v luči vedno večjega pritiska inkvizicije, uvajanja tridentinskih sklepov, vedno trdnejšega zavezništva med posvetnimi in cerkvenimi oblastmi, ter pojemanjem začetnega zaleta reformacije

pri maloštevilnih preostalih krivoverskih skupinah v Italiji izoblikovali jasnejši konfesionalni obrisi, ki so bili pogosto blizu kalvinizmu. K temu so prispevali, kot je zapisal Cantimori:

[N]e samo geografska bližina in tesni trgovski stiki, ne zgolj odločitev valdencev, da sprejmejo kalvinistične nauke [...] ne samo splošne humanistične značilnosti, radikalizem in koherenca švicarskih nauk, ampak tudi, kar zadeva prebivalce Lucce in Firenc, družbeno in politično ozadje švicarske reforme, ki je bilo skladno z republikanskimi prepričanji Toskancev (Cantimori 1992, 40).

Italijo so v času pred koncilom tako zaznamovale povsem samosvoje reformacijske poteze, idejno sicer sorodne z različnimi protestantskimi nauki in cerkvami na severu, a le v redkih primerih nanje tudi institucionalno vezane. Če so v piemontskih dolinah valdenci, ki so se že v 12. stoletju zavzemali za neposredno branje evangelijev in uboštvo, leta 1532 tudi uradno pristopili k reformacijskemu gibanju, kakršno se je oblikovalo v Švici in Franciji, se v Neaplju sledilci Juana de Valésa, čigar dela so bila delno skladna z Lutrovimi nauki, niso navduševali nad verskim razkolom.

Izvirno moč tistega, kar bi lahko imenovali italijanska reformacija, gre tako iskati prav v njeni začetni fazi, na katero je vplivala predvsem Erazmova misel. Iz nje so vzklihi pozivi k evangelijski svobodi, ki so se zrcalili tako v humanistovih delih *Enchiridion militis Christiani*, *Ratio seu methodus perveniendi ad veram theologiam* in *Colloquia* kot na straneh Lutrovega spisa *De libertate christiana*. Erazmova misel o neskončnem božjem usmiljenju je omilila nelagodje tesnobe nauka o predestinaciji in nedoumljivi božji volji ter na krilih pomirjujočega daru milosti odstrla pot do odrešenja, ki je zagotovljeno vsem verujočim. Opravičenje po veri je tako glavno sporočilo nemara najbolj emblematičnega besedila italijanske reformacije *Il beneficio di Cristo*, »sladke knjižice«, kot jo je imenoval Vergerij, ki je nastala v poduhovljenem okolju *spiritualov* in, za razliko od drugih protestantskih del, ni vsebovala poglobljenih razprav o naukih ali kritik papeštva, cerkve in njenega obredja. Namesto tega je razlagala, da so v zmoti tisti, ki menijo, da si je odrešenje mogoče prislužiti z deli na zemlji:

Tako nam je naš Bog, Oče poln usmiljenja, ki ga je ganilo naše trpljenje, podaril svojega edinega sina, ki nas je osvobodil strupa kače. S tem, ko smo ga sprejeli, smo poskrbeli za naš blagoslov in opravičenje ter se odrekli vsem zunanjim dejanjem, ki naj bi vodila k temu namenu. Sprejmimo, dragi bratje, pravičnost Jezusa Kristusa, posvojimo jo s pomočjo vere in bodimo prepričani, da smo pravični zaradi zaslug Kristusa in ne zavoljo naših del. Živimo veselo in mirno v spoznanju, da Jezusova pravičnost izniči vse naše krivice in nas naredi za dobre in pravične pred božjim obličjem. (Da Mantova in Flaminio 2009, 41)

Knjižica, ki se opira na mistično teologijo Španca Juana de Valdésa (ok. 1505–1541), je sicer blizu nekaterim mislim severnih reformatorjev, a bi jo težko uvrstili v okvir luteranske, kalvinistične ali katere druge od protestantskih veroizpovedi in prav tako je ne bi mogli označiti za primer italijanskega evangelizma. Nemara pa se njen uspeh skriva prav v večplastnosti in različnih virih, iz katerih črpa navdih, ter v specifičnih odgovorih, s katerimi se odziva na tedanji zgodovinski kontekst in versko krizo Italije. Delo *Il Beneficio di Cristo* so prvič natisnili v Benetkah leta 1543, potem ko je izvirno besedilo benediktinca Fontaninija, ki je nastalo v Valdésovem krogu v Neaplju, uredil ugledni literat Marcantonio Flaminio in mu verjetno dodal nekatere misli iz Calvinove *Institutio*. Flaminio je svoje delo opravil v Viterbu, kjer ga je gostil Reginald Pole, ki bi moral skupaj s kardinalom Moronejem leta 1542 odpreti prvo zasedanje Tridentinskega koncila, do katerega pa takrat ni prišlo. Skoraj zagotovo sta oba visoka prelata s svojimi sodelavci poskrbela za tisk *Beneficia* in, če gre verjeti Vergeriju, naj bi v prvih šestih letih samo v Benetkah prodali kar 40.000 izvodov omenjene knjižice, ki se je leta 1549 znašla na prvem italijanskem seznamu prepovedanih knjig. Prav sodelovanje Polea in Moroneja, katerih imeni je bilo med letoma 1549 in 1555 zaslediti tudi med resnimi kandidati za papeža, daje omenjeni epizodi poseben, a obenem značilen »italijanski« pridihi. *Beneficio*, ki so ga obsodili na Tridentinskem koncilu, sta pomagala natisniti prav papeška legata, katerih naloga je bila voditi zbor, kar priča o dejstvu, da so novi nauki prodrli globoko v srce cerkvene institucije in zamajali same temelje Rimske cerkve.

Kot rečeno, je bil odziv papeškega dvora na širjenje Lutrovih naukov s severa razmeroma počasen, saj si je saški menih, ki si je drznil kritizirati razkošni medičejski Rim, sprva prislužil samo nekaj ostrih pripomb in namrščenih pogledov. Šele strahovita izkušnja oplenjenja Rima leta 1527 je prinesla zasuk v razmišljanju, kar je jasno ponazarjala tudi dolga brada, ki si jo je po dogodku v znamenje žalovanja pustil Klement VII. Luterska nevarnost se je (tudi zaradi spleta določenih političnih okoliščin) tako neposredno uresničila v samem srcu Italije in simbolu zahodnega krščanstva, nad katerim so svojo jezo tistega leta stresli cesarski lanc-knehti. Oplenjenje, ki ga je spremljalo skrunjenje rimskih cerkva, relikvij in umetnin, so videli kot božjo kazen za grehe papeškega dvora, in tako je na ruševinah večnega mesta kmalu zraslo spoznanje o nujnosti korenite in učinkovite cerkvene prenove in *capite et in membris*. Poleg znanih dejstev in ukrepov, povezanih s tridentinsko protireformacijo, ki sta jo v veliki meri zaznamovala predvsem ustanovitev novih meniških redov in strogo uveljavljanje sklepov zbora, pa velja na tem mestu opozoriti tudi na dve najprej vzporedni, nato pa vedno bolj razhajajoči se struji, v okviru katerih je potekala prenova. Prva se je zavzemala izključno za učinkovit boj proti krivovercem, druga pa je bila pripravljena preučiti naravo sporov in razhajanj ter ob odprtem dialogu s protestanti iskati skupen jezik in pot k spravi. Na čelo prve struje je kmalu stopil Gian Pietro Carafa, član ugledne rodbine kardinalov, eden od ustanoviteljev teatincev in glavni pobudnik za ustanovitev Svetega oficija, ki se je pod njegovim vodstvom kmalu otresel papeževega nadzora. Bolj raznolika je bila druga struja, ki so jo v veliki meri zaznamovali beneško okolje in humanistični krogi, zbrani okoli uglednega literata in kardinala Pietra Bemba ter vplivnega diplomata in prelata Gaspara Contarinija. Contarini je za Pavla III. kmalu prevzel vodenje nove papeške politike, ki naj bi po omahljivem Klementu VII., čigar pontifikat je Berni označil za »polnega praznih besed brez učinka« (Berni 1934, 76), odločno zastavila koncilsko obdobje in cerkvenemu vrhu povrnila ugled. Njegova naloga je bila tudi vodenje komisije za prenavo, ki jo je ustanovil papež iz rodbine Farnese, in je spomladi leta 1537 sestavila poročilo o različnih nepravilnostih v Cerkvi z naslovom *Consilium de emendanda Ecclesia*. Pod poročilo so se med drugimi podpisali tudi Gian Pietro Carafa, Girolamo Aleandro,

Jacopo Sadoletto, Reginald Pole in veronski škof Gian Matteo Giberti (1495–1543). Prav Giberti, Klementov datarij, o katerem velja spregovoriti nekaj besed, je bil eden glavnih krivcev za neučinkovito proticesarsko politiko, ki je privedla do strahovitega oplnenja, zato je iz Rima pobegnil že pred prihodom lancknehtov in v Veroni začel s prenovo verskega življenja. Giberti je v tridentinskem duhu preuredil samostane, sistem beneficijev, se zavzemal za pridiganje na podlagi evangelijev ter boljše izobrazbo duhovščine in v svoji škofiji uresničil večino navodil in smernic zbora še pred njegovim prvim zasedanjem. S tem namenom je poskrbel za ustanovitev tiskarne in se obdal s številnimi izobraženci in neomadeževanimi kleriki, občutljivimi za vprašanja verske prenove, med katerimi je bil tudi Marcantonio Flaminio, humanist in literat, ki se je pred tem v Bologni in Padovi posvečal študiju filozofije. V Veroni se je tako kmalu oblikovalo okolje, dovzetno za teološka vprašanja, ki jih je prinesla protestantska plima, in vedno bolj neskladno s strogimi smernicami Carafovega načrta, zasnovanega za nepopustljivo obrambo uradne pravovernosti. Tam je leta 1531 Francesco Berni, še en značilen predstavnik medičejskega Rima, dokončal svojo predelavo Boiardovega *Zaljubljenega Orlanda*, ki naj bi po Vergerijevih trditvah v izvirniku vsebovala oster napad na izprijenost duhovščine ter jasen izraz naklonjenost Lutru, a naj bi sporne vrstice v izdajah po Bernijevi smrti odstranili. Seveda je Vergerij z izdajo manjkajočih Bernijevih stanc, zbranih v priročni knjižici, poskrbel, da te ne bi šle prehitro v pozabo.⁴

V Veroni sta se torej kmalu po oplnenju Rima oblikovala miselnost in gibanje, ki bi ju bilo zmotno navezati le na ravnanje tako imenovanih nikodemitov ali pa preprosto vpeti v okvir protestantske protipapeške propagande, saj sta temeljila predvsem na pozitivnem in pomirjujočem sporočilu, kakršnega je nekaj let kasneje javno razglasila knjižica *Il Beneficio di Cristo*. Nauki o opravičenju, predestinaciji in pomenu evangelijev so v Veroni tako padli na plodna tla in iz teh vzklili v povsem samosvoji

4 Vergerijeva knjižica *Stanze del Berna (al Sanga, segretario di Papa Clemente VII) con tre sonetti del Petrarca dove si parla dell' Evangelio e della Corte Romana* je izšla leta 1554. V njej Vergerij navaja luteranske stance Bernijevega dela *Rifacimento dell' Orlando innamorato*, torej predelave slavne Boiardove pesnitve, ki naj bi jih vseboval Bernijev izvirnik.

obliki, ne vedno skladni z učenjem glavnih reformatorjev, a po drugi strani značilni za kompleksnost in raznolikost italijanskih razmer v *cinquecentu*.

Juan de Valdés in *spirituali*

Flaminio je sredi tridesetih let 16. stoletja zapustil Verono in se leta 1538 ustalil v Neaplju, da bi bil bližje Juanu de Valdésu, izjemni osebnosti, s katero je kmalu sklenil tesno prijateljstvo. Valdés, vnet preučevalec Erazmovih spisov, se je kmalu po izidu svoje knjige *Diálogo de doctrina cristiana*, zaradi katere so v Španiji proti njemu sprožili proces, umaknil v Italijo, najprej v Rim, na dvor Klementa VII., in nato v Neapelj. Obsodba njegove knjige ni odsevala zgolj nezaupanja španskih cerkvenih oblasti do Erazma, ampak tudi ugotovitev, da so bile njene strani prežete s še hujšim krivoverskim strupom luteranskih citatov, zakritih za imenom velikega humanista. Čeprav sta bili imeni Erazma in Lutra glavni referenčni točki verskih razprav tistega časa, pa nobeno od njih ne more primerno orisati ali zajeti Valdésove misli, ki se je oblikovala predvsem na temeljih učenja Pedra Ruiza de Alcaraza, enega voditeljev tako imenovanih *alumbrados*, mistične krščanske sekte iz Španije, nad katero je kmalu začela bedeti tamkajšnja inkvizicija. V Neaplju se je okoli karizmatičnega Valdésa kmalu zbrala skupina učencev in iz njihovega kroga so se konec tridesetih let 16. stoletja začele širiti zamisli, do neke mere sorodne tistim protestantom, a brez teženj po odcepitvi od uradne Cerkve. Svojstvenost Valdésovih naukov je bila, kot sta kasneje opozorila tudi Calvin in Théodore de Bèze, predvsem v prepričanju, na katerega so se opirali *alumbrados* in v skladu s katerim dostopa do *grandisimos secretos de Dios* ne gre iskati zgolj v svetih spisih, ampak je ta odvisen od posebnega razsvetljenja duha, brez katerega so spisi kot blede sveča, sama zase nezadostna, da pokaže pot kristjanu. Krščanstvo se v tej luči ne kaže toliko kot normativno teološko vedenje, ampak bolj kot subjektivna izkušnja vernika, osebna pot do spoznanja resnice prek božjega razodetja, s čimer je izključena vsaka formalna verska avtoriteta. Cerkev lahko po tem prepričanju kot zemeljska in hierarhična institucija nadzoruje samo »zunanost«, torej obredje in religiozne prakse, nima pa pravice

omejevati duha z dogmatičnimi zahtevami. Prav ločenost notranjega oziroma duhovnega življenja od zunanjega oziroma institucionalnega ravnanja je najbolj očitna poteza omenjene miselnosti, zaradi katere so njene pristaše v Italiji, kot je razvidno tudi iz Vergerijevega pisanja, pogosto označevali za nikodemite.

Po učenju Valdésa tako vsak kristjan stopi v Gospodovo hišo na svoj način, nekateri se ustavijo na vrtu ali hodniku, drugi imajo dostop do notranjih sob in celo skrivnih predalov, vsi pa so vanjo vabljeni, če se pre-pustijo božji milosti. To so glavni napotki krščanske abecede,⁵ razvidni tudi iz spisov in pisem Marcantonija Flaminia ter govorov potujočega pridigarja Bernardina Ochina. Poleg njiju so v Valdésovo skupino sodili tudi florentinec Pietro Carnesecchi, izvorni avtor *Beneficia*, don Benedetto Fontanini, Bembov naslednik na čelu bergamske škofije, Vittore Soranzo in Giulia Gonzaga. Po smrti Valdésa, poleti 1541, se je neapeljska skupina razpustila, a je s pristopom kardinala Reginalda Polea spet za-živela v Viterbu, kamor je Angležu s svojimi sodelavci sledil Flaminio, glavni nosilec Valdésove zapuščine. Pole, novi vodja skupine, je v prefinjenem spiritualizmu prepoznal sorodnost z nekaterimi protestantskimi nauki in v njem videl odgovore na verska vprašanja tistega časa ter pot, ki bi utegnila voditi do ponovne enotnosti evropskega krščanstva. Ker je miselnost *spiritualov* kmalu prodrla v sam vrh rimske kurije, do pomembnih prelatov s politično močjo, družbenim ugledom in nemalokrat tudi cesarsko zaščito, se je sprva zdelo, da je skupina že pridobila širšo legitimnost in verodostojnost. Lep primer tega so že omenjeni poskusi iskanja kompromisa s heterodoksnim gibanjem v Modeni, pri katerih sta se Morone in Contarini morala soočiti s predlogi, sorodnimi Valdésovim naukom, ki so pričali o dejavni izmenjavi zamisli med krogom Reginalda Polea in tamkajšnjimi intelektualci.

Poleti tistega leta, ko se je zdelo da bo kriva vera zajela poleg Modene tudi Lucco, Neapelj in nekatera druga italijanska mesta, pa je bilo že

5 *Alfabeto cristiano* je najbolj znano delo Juana de Valdésa. Nastalo je leta 1536 v Neaplju v obliki dialoga med avtorjem in Giulio Gonzago, v italijanskem prevodu pa so jo anonimno natisnili leta 1545 v Benetkah. Knjižica ne vsebuje polemičnih teoloških razprav, ampak razkriva predvsem osnovne smernice, torej abecedo, do krščanske popolnosti, ki se kaže na duhovni ravni in ne v posvetnih stvareh.

očitno, da je možnost tovrstnega kompromisa vedno manjša. Spodletelo srečanje v Regensburgu leta 1541, katerega namen je bila obnovitev krščanske enotnosti v okviru cesarstva, in smrt Contarinija avgusta 1542, sta tako že napovedala obdobje ostrih razprav in bojov v vrhu Cerkve, da bi določili jasnejše cilje in trdnejšo strategijo katoliške preнове. Že v času, ko sta se Morone in Contarini v Modeni na vso moč trudila z iskanjem skupne rešitve, je Pavel III. z ustanovitvijo Svetega rimskega oficija, od koder so začeli dobivati navodila lokalni inkvizitorji po vsej Italiji, stopil na povsem drugo pot. To je, kot rečeno, načrtal predvsem Carafa, in prva posledica omenjenega zasuka je bil poziv Ochinu in Vermigliu, da se zaradi vpetosti v okolje *spiritualov* zglasita v Rimu, medtem ko so se podobni sumi zgrnili tudi nad Flaminio. Ochino se ni odzval na poziv in se je skupaj z Vermiglijem umaknil v Švico, kar je Flaminio, še vedno pod tiho zaščito kardinalov Gonzage in Polea, javno označil za »beg italijanskih apostolov«. (Firpo 1993, 125) Angleškemu kardinalu, ki so ga ravno v tistem času potrdili za enega treh papeških legatov na čelu prvih zasedanj Tridentinskega koncila, se je v tej službi pridružil tudi Giovanni Morone, ki se je pred tem pogajal z »akademiki« v Modeni. A prav ob omenjenem imenovanju za papeškega legata je Morone doživel nekakšno versko spreobrnjenje, ki sta ga spodbudila tiho poduhovljeno pomenkovanje (*confabulatione spirituale*) s člani kroga *spiritualov* in branje Valdésovih spisov ter *Beneficia*, ob katerih se mu je razkril odrešilni pomen božje milosti. Tega spreobrnjenja se je najbolj razveselil prav Flaminio, ki je kmalu zatem pisal somišljenikom v Modeno, da se Moroneja ni treba več bati, saj naj bi odtlej deloval v njihovo korist, kar so kasnejše službene zadolžitve novoizvoljenega kardinala, obremenjene z različnimi naznanili njegovih nasprotnikov, tudi potrdile. Proti Moroneju so sprožili proces leta 1555, s katerim je Carafa med svojim pontifikatom očrnil njegovo podobo in poskrbel, da ga ne bi mogel naslediti na papeškem prestolu, ter se s podobnimi očitki obrnil tudi proti Poleu. S tovrstnimi procesi je Pavlu IV. uspelo zavreti gibanje, ki se je v Italiji krepilo vse od tridesetih let *cinquecenta*, in poskrbeti, da so se nad zaščitniki in pristaši *spiritualov* na visokih cerkvenih položajih začeli zbirati črni oblaki.

Konflikt v cerkvenem vrhu in nikodemizem

Kot pričajo različni zgodovinski viri, so bili ugledni prelati, ki jih je s *spirituali* družila tesna duhovna povezanost in bolj ali manj intenzivna osebna izkušnja, tisti čas na različne načine vključeni v življenje in hierarhijo cerkvene institucije. Med te so sodili poleg Polea in Moroneja tudi kardinali Federico Fregoso, Pietro Bembo, Ercole Gonzaga, Pietro Bertano, oglejski patriarh Giovanni Grimani, škofje Peter Pavel Vergerij, Vittore Soranzo, Pietro Antonio di Capua in vodje meniških redov, kot sta bila avguštinec Girolamo Seripando in kapucin Bernardino Ochino. Gre le za najbolj vidna imena, tako ali drugače povezana z razširjeno miselnostjo, ki je družila tako laične kot cerkvene elite, tako preproste ljudi kot aristokrate, kamor gre uvrstiti Camilla Orsinija, Giulio in Eleonora Gonzago, Ascania Colonna in njegovo sestro Vittorio, vseskozi močno navezano na kardinala Polea. A prav aristokratski značaj italijanskih *spiritualov* je nemara v največji meri prispeval k njihovi zadržanosti, tihi previdnosti, ki je brzdala omenjene plemiče in plemkinje ter uglajene prelate z udobnimi beneficiji, da bi se javno zavzeli za nauke, v katere so verjeli. To so jim najprej očitali prav ubežniki iz Italije, saj naj bi se kljub temu da so poznali resnico, raje pretvarjali in navzven spoštovali cerkvene nauke in obredje, da se jim ne bi bilo treba odreči privilegijem, na katere so bili navajeni. Podoben očitek je Vergerij namenil prav omahljivemu Reginaldu Poleu, ki naj bi ravnal tako, čeprav je že okusil sladko sporočilo evangelija in bil seznanjen z grehi Cerkve. Še bolj jasen je bil poziv Francesca Negrija Bassaneseja, Trubarjevega in Vergerijevega sodelavca:

Ne morem si kaj, da se ne bi na moč čudil kardinalu Poleu iz Anglije z njegovima Priuliu in Flaminiu, kardinalu Moroneju, gospodoma Ascaniu Colonna in Camillu Orsiniju ter drugim ljudem, ki uživajo velik ugled na literarnem področju, pa tudi kar se tiče posvetnih časti in za katere se zdi, da so naredili novo šolo krščanstva, urejeno na njihov način. Ne zanikajo namreč opravičenja človeka, ki se zgodi po Jezusu Kristusu, a po drugi strani ne želijo trpeti posledic, ki od tod nujno sledijo, saj pri tem vseskozi podpirajo papeštvo, hočejo imeti maše in spoštovati tisoč drugih papeških praznoverij in brezbožnosti, povsem

nasprotnih pravi krščanski pobožnosti, ker se jim iz meni neznanih razlogov zdi, da gredo vse te zadeve skupaj. (Negri (B6)v–(B7)r)

Očitki izgnancev so časovno sovpadali s polemiko proti tako imenovanim nikodemitom, ki jo je sprožil Calvin s spisom *Excuse à messieurs les Nicodémistes* in jo nekaj let kasneje, leta 1549, dopolnil s knjižico *De vitandis superstitionibus*. Besedili sta nastali potem, ko so v Franciji z ediktom iz Fontainebleau prepovedali javno izpovedovanje krive vere, in so ju kmalu prevedli tudi v italijanščino, nanašali pa sta se na versko pretvarjanje ali hlinjenje, torej zavestno sprejemanje zunanjih obredov cerkve ob drugačnem notranjem prepričanju. Seveda prefinjenega in povsem specifičnega eklekticizma *spiritualov* v kontekstu italijanskih razmer ne bi mogli označiti za preprosto hlinjenje in oportunistično izdajo protestantskih načel. Kot je razvidno tudi iz izjav Carneseccija, proti kateremu so sprožili proces leta 1566, naj bi ti sprejeli zgolj nekatere Lutrove nauke, ne pa vseh, medtem ko so ostro obsodili njegovo ločitev od Cerkve in jo razumeli kot dejanje napuha, neskladnega z božjim usmiljenjem. Prav to Lutrovo dejanje napuha naj bi bilo razlog, da *spirituali* niso stopili na njegovo pot, saj bi po njihovem mnenju izključitev iz Cerkve pomenila izključitev iz milosti. Tako ni težko razumeti, zakaj se je Carnesecciju, Flaminiu, Soranzu in drugim zdelo, da se lahko opirajo na učenje nemških in švicarskih reformatorjev, ne da bi morali pri tem *iurare in verba magistri*, torej upoštevati tudi tista njihova navodila, ki so se jim zdela sporna in neskladna z njihovim prepričanjem. Miselnost, v okviru katere združitev nauka o opravičenju po veri z ohranitvijo pripadnosti Cerkvi ni bila problematična, je po drugi strani omogočala omenjenim osebnostim, da so se, vsaj v negotovem času koncila, kot pomembni cerkveni uslužbenci lahko zavzemali za spravo zahodnega krščanstva. Tako ni bilo naključje, da so knjižico *Il Beneficio di Cristo* za objavo pripravili leta 1542 v domovanju Reginalda Polea, da jo je angleški kardinal dal na skrivaj natisniti leto kasneje, prav v času ko je z Moronejem opravljal službo koncilskega legata, ter da se je ena od izdaj pojavila tudi leta 1545, ko se je začelo prvo zasedanje v Trentu. Tega leta so izdali tudi Valdésovo delo *Alfabeto cristiano* in kratek katekizem za »akademike« v Modeni, zasnovan kot predlog širšega verskega konsenza

in kot poskus omilitve neprožnih stališč koncila. A kratkotrajne upe *spiritualov* je kmalu pokopala odobritev koncilskega odloka o opravičenju januarja 1547, o čemer priča hiter umik Polea iz Trenta, saj kardinal ni želel sodelovati pri potrditvi dokumenta, ki je obsojal njegova temeljna prepričanja in je pravzaprav pomenil konec prizadevanj za spravo, za katero se je zavzemal skupaj z Moronejem.

Desetletje prvih zasedanj Trindentinskega koncila je tako pokopalo začetne utvare *spiritualov*, da bi Cerkev lahko upoštevala njihove verske predloge. Še vedno pa je njihov krog, sestavljen iz uglednih klerikov s cesarsko podporo, imel precejšen vpliv, kar dokazuje tudi konklave leta 1549, v katerem je kardinalu Poleu za zasedbo papeškega prestola zmanjkalo le en glas. Nenavadna in prvič zabeležena posebnost volitev papeža tistega leta so bile obtožbe o krivoverstvu nekaterih visokih prelatov, za katerimi je stal Sveti oficij, kar se je ponovilo tudi ob izvolitvah Marcela II., Pavla IV. in Pija V. Carafa je kmalu po začetku konklave decembra 1549, po odločitvi, da bo glasovanje javno, Polea vpričo navzočih razglasil za »*criminis haeresis accusatum et suspectum*«, kar je zmotilo nekatere kardinale in dodatno zapletlo razmerje med tremi interesnimi strujami, imperialisti, Francozi in Farnezijci. Ker sta bila po treh mesecih kandidata z največ glasovi, Pole in Carafa, še vedno izenačena in ker zaradi zapletenih političnih intrig nobeden od njiju ni mogel dokončno prevesiti tehtnice dokončno v svojo korist, so v okviru kompromisne rešitve izvolili kardinala del Monteja. K onemogočenju Polea in stopnjevanju navzkrižja interesov je prispevala tudi premišljena strategija obtožb, v okviru katere je vajeti kurijske politike prevzel Gian Pietro Carafa, ki je s pomočjo Svetega oficija sčasoma prevzel nadzor nad mehanizmom papeških volitev. Novoizvoljeni Julij III. je Polea poslal v Anglijo, kjer je skušal pomagati pri restavraciji katolicizma, po smrti Thomasa Cranmerja pa so ga, kot zadnjega katolika na tem sedežu, imenovali za Canterburyskega nadškofa. Medtem je Carafa brez Julijeve vednosti in odobritev sprožil številne preiskave proti *spiritualom* in že pokojnemu Contariniju, ki so v njegovih očeh postali največja grožnja Cerkvi in krivoversko zlo, ki ga je treba pravočasno izkoreniniti. Kljub papeževi prepovedi o zasliševanju obtožencev glede kardinalov, ukrepu, s katerim je Julij III. želel zaščititi predvsem Polea in Moroneja, je

Sveti oficij še naprej na skrivaj zbiral pričevanja in dokaze proti svojim nasprotnikom ter se pri tem pogosto opiral tudi na lažne dokumente in neverodostojne priče. Tako je oblikoval zajetne skrivne dosjeje, ki so viseli nad »problematičnimi« člani svetega kolegija kot Damoklejev meč in bili učinkoviti predvsem v času »praznega sedeža«. Prvi zasuk se je tako zgodil daleč od tridentinskih dvoran in se dokončno potrdil v času, ko se je Carafa ob pomoči Svetega oficija leta 1555 sam povzpел na papeški prestol in ko je politika inkvizicije postala tudi uradna politika Cerkve.

Pavel IV. je takoj obnovil procese proti *spiritualom* in kmalu zatem dal zapreti obtoženega Moroneja, ki je prebil v ječi utrdbe Castel Sant' Angelo več kot dve leti. Čeprav ga v procesu niso spoznali za krivega, je Morone ostal v zaporu, saj ga Pavel IV. ni želel razglasiti za nedolžnega in priznati svoje zmote. Zdi se celo, da je Carafa v svojih zadnjih dneh izdal bulo *Cum ex apostolatus officio*, dokument, ki je določal, da je lahko za papeža izvoljen le katolik, predvsem zato, da bi preprečil priljubljenemu Moroneju, domnevnemu protestantu, uspešno kandidaturo po njegovi smrti. Papež je tako, kot je zapisal Carnesecchi, zapore napolnil z uglednimi kardinali in škofi, izmuznil se mu je le Pole, ki je v Angliji užival zaščito Marije Tudor in tam sodeloval pri njenem boju proti anglikancem, zaradi česar je bil deležen številnih kritik protestantov, med katerimi je bila najbolj glasna seveda Vergerijeva. Nekdanji koprski škof ga je namreč označil za izdajalca evangelijske resnice, ki jo je v preteklosti dobro poznal. Reginald Pole je umrl naravne smrti v rodni Angliji novembra leta 1558 in še največja kardinalova zapuščina je bila ta, kot je spet opomnil Carnesecchi, da je ostal zapisan v Rimu kot luteranec, v Nemčiji pa kot papist. Sam Carnesecchi je dočakal precej hujši konec, saj so ga po procesu, v katerem so mu očitali stike s krivoverci v Neaplju, Viterbu in Benetkah, leta 1567 obglavili in sežgali na grmadi na mostu pred Angelskim gradom.

Sklep

Delovanje Gian Pietra Carafe je tako v veliki meri zaznamovalo viharo obdobje boja v vrhu Cerkve in tako, poleg ostalih dejavnikov, vplivalo tudi na potek ter kasnejši zaton reformacijskih teženj v Italiji. Čeprav je bil Morone v času Pija IV. oproščen obtožb in se je vrnil na

čelo koncila ter se znova znašel celo med papeškimi kandidati, se je Pij V. z različnimi preiskavami spet obrnil proti njemu, a procesa formalno ni obnovil, saj bi tako škodoval verodostojnosti Tridentinskega zbora. Pij V. je tako nadaljeval Carafovo politiko represije, ki je premišljeno nihala med milejšimi kaznimi za tiste, ki bi se sami prijavi in priznali svoje zmete, ter ostrejšimi za one, ki bi po begu padli v roke inkviziciji, sredi šestdesetih let *cinquecenta* že močnemu mehanizmu, čvrsto zakoninjenemu v vseh porah družbenega življenja. Njeni volji so se vedno bolj uklanjale tudi civilne oblasti, saj je pomenila obramba pravovernosti, po drugi strani tudi zagotovilo za poslušnost podložnikov, kar so inkvizitorji s pridom izkoriščali. Povodenj procesov, obtožb, preklicev in obsodb je zadušila tlenje protestantske žerjavice v Modeni, Milanu, Bologni, Mantovi in Neaplju.

Očiten primer učinkovitega pritiska inkvizicije na posvetne oblasti je bila tudi Ferrara, kjer je Renata Francoska (1510–1575), žena Ercola d'Este in Ferrarska vojvodinja gostila nekatere znane italijanske protestante in se zavzemala za Calvinove nauke. Čeprav jo je na Ferrarskem dvoru obiskal tudi sam Calvin, ki se je, podobno kot Luter, zavedal pomembnosti podpore posvetnih oblasti pri širjenju novih verskih zamisli, pa je po odločni pobudi in očitkih iz Rima, da se je njegov dvor spremenil v gnezdo krivovercev, Ercole dal Renato zapreti v družinski grad, kjer je po nekaj dneh preklicala svoja stališča. K temu je poleg grožnje po zasegu njenega premoženja v Franciji prispevala tudi inkvizitorska strategija očitkov, ki bi v primeru Renatinega izobčenja lahko kvarno vplivala na javno mnenje in prinesla ferrarskemu vojvodstvu precejšnjo politično škodo.

Renatin preklic in usmrtitev Ambrogia Cavallija, ki ga je Calvin poslal, da bi obnovil svoje stike z vojvodinjo, sta odmevala po vsej Evropi in s svojim negativnim vplivom na javno mnenje o novi veri tudi simbolično zaznamovala zaton protestantskih gibanj v Italiji. Renata se je po moževi smrti vrnila v Francijo in se na poti domov ustavila tudi na dvoru savojskega vojvode in ga zaman skušala odvrniti od preganjanja upornih valdencev na področju Piemonta, proti katerim se je ob podpori Pija IV. in jezuitov s silo obrnil Emanuele Filiberto. Posledice tovrstnih uporov so v tistem času izkusili predvsem valdenci v Kalabriji, ko se

niso uklonili represivnim ukrepom inkvizicije in s tem izzvali krvavo posredovanje čet Neapeljskega kraljestva, ki so leta 1561 z množičnim pobojem popolnoma izbrisale tamkajšnjo versko skupnost. V najtemnejšem poglavju katoliške protireformacije na italijanskih tleh, v katerem je kardinal Ghislieri, vrhovni rimski inkvizitor in kasnejši Pij V., uporabil španske čete kot podaljšano posvetno roko inkvizicije, je tako ugasnilo več kot dva tisoč življenj, kar je tajnik nadškofa Reggia Calabrie označil za »strašljivo predstavo za krivoverce in veliko potrditev za katolike«. (Peyronnel Rambaldi in Frattini 2011, 50)

V tem duhu so se volji inkvizicije počasi uklonile tudi Benetke in v okviru ščitenja državnih interesov na svojih ozemljih začele uresničevati strožji nadzor nad heterodokсно dejavnostjo, s čimer so se zaprla tudi vrata, skozi katera so protestantski nauki prodirali v Italijo. Razen omenjenega upora valdencev v piemontskih dolinah, katerim je od Savojskega vojvode uspelo izsiliti listino, ki velja za prvi dokument verske tolerance v sodobni Evropi,⁶ so verski nemiri in heterodokсна gibanja po Italiji proti koncu stoletja skorajda povsem zamrli. Nekaj desetletij trajajoča protestantska dejavnost, ki za sabo ni pustila skoraj nobenih trajnih sledi, je tako tragična potrditev dejstva, da reformacija ni bila mogoča brez podpore posvetnih oblasti, ki bi se postavile po robu papeštvu in cesarstvu. Sočasno z velikimi evropskimi dogodki, kot sta bila bitka pri Lepantu, kjer so pod papeško zastavo združene krščanske sile premagale Otomansko ladjevje, in francoska Šentjernejska noč, so po Italiji zagorele protireformacijske grmade in poleg življenj številnih krivovercev, med katerimi so bili Francesco Pucci, Aonio Paleario in Giordano Bruno, dokončno pogoltnile tudi vse upe tistih, ki niso hoteli zatajiti »Jezusove dobrote«.

6 Gre za tako imenovani sporazum iz Cavourja, podpisan leta 1561, med piemontskimi valdenci in Emanuele Filibertom, vojvodo savojskim, listino, ki je dovoljevala svobodo veroizpovedi na omejenem ozemlju. Sporazum, ki je tisti čas sicer pomenil pomembno zmago za valdence, ni imel dolgoročnega učinka, saj so potomci Emanuela Filiberta v desetletjih po njegovi smrti pod vplivom Rima postopoma in skorajda v celoti odpravili svoboščine iz leta 1561.

VIRI IN LITERATURA

- Berni, Francesco. 1934. *Poesie e prose*. Genève-Firenze: Olschki.
- Cantimori, Delio. 1992. *Eretici italiani del Cinquecento*. Torino: Einaudi.
- Caponetto, Salvatore. 1992. *La Riforma protestante nell'Italia del Cinquecento*. Torino: Claudiana.
- Cavazza, Silvano. 2007. »Bonomo, Vergerij, Trubar«. *Stati inu obstati* 3 (5-6): 62–81
- – –. 2013. »Nenavadna osebnost – Profil Petra Pavla Vergerija«. *Stati inu obstati* 9 (17-18): 10–27.
- Da Mantova, Benedetto in Marcantonio Flaminio. 2009. *Il beneficio di Cristo*. Torino: Claudiana.
- Del Col, Andrea. 2006. *L'Inquisizione in Italia: dal XII ali XXI secolo*. Milano: Mondadori.
- Firpo, Massimo. 1993. *Riforma protestante ed eresie nell' Italia del Cinquecento*. Bari: Laterza.
- – –. 2014. *La presa di potere dell' Inquisizione romana*. Bari: Laterza.
- Guicciardini, Francesco. 1999. *Ricordi*. Garzanti: Milano.
- – –. 1988. *Storia d'Italia*. Milano: Garzanti.
- Hofer, Gianfranco. 2011. »Valdenci v Italiji«. *Stati inu obstati* 7 (13-14): 55–65.
- Jacobson Schutte, Anne. 1988. *Pier Paolo Vergerio e la riforma a Venezia*. Roma: Veltro Editrice.
- Jurca, Tomaž. 2010. »Traktat Il beneficio di Cristo kot osrednji spis italijanske reformacije«. *Stati inu obstati* 6 (11-12): 161–172.
- – –. 2011. »Il patto di Cavour – prvi dokument verske tolerance v sodobni Evropi«. *Stati inu obstati* 7 (13-14): 66–79.
- Machiavelli, Niccolò. 1990. *Politika in morala*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Niccoli, Ottavia. 2005. *Rinascimento anticlericale*. Bari: Laterza.
- Negri, Francesco. 1550. *Della Tragedia di M. Francesco Negro Bassanese intitolata Libero arbitrio*. (Brez kraja tiska.)
- Peyronnel Rambaldi, Susanna in Marco Frattini. 2011. *I Valdesi tra resistenza e sterminio*. Torino: Claudiana.
- Prosperi, Adriano. 2001. *Il concilio di Trento: una introduzione storica*. Torino: Einaudi.
- Seidel Menchi, Silvana. 1987. *Erasmus in Italia (1520–1580)*. Torino: Bollati Boringhieri.